

Fecr-i Âtî yazarlarının edebiyatın teori ve tenkit alanında daha faal oldukları görülmektedir. Tenkit usulü üzerine Yakup Kadri, Fazıl Ahmed ve Celâl Sâhîr'in; Türk ve Batı edebiyatları hakkında Mehmed Fuad, Yakup Kadri, Celâl Sâhîr, Ahmed Hâşim, Tahsin Nâhid, Şehabeddin Süleyman, Ahmed Samim ve Müfid Râtib'in makaleleri bu dönem içinde önemli meseleleri ortaya koymuştur. Ayrıca edebiyatın daha genel konuları ve özellikle sanat, estetik bahislerinde Mehmed Fuad, Celâl Sâhîr, Müfid Râtib, Şehabeddin Süleyman, Yakup Kadri, İzzet Melih, Tahsin Nâhid, Fazıl Ahmed, Emin Lâmi, Ahmed Hâşim, Refik Halid ve Ali Canip gibi daha geniş bir kadronun makaleleri bulunmaktadır. Bütün bu yazıların genel olarak Türk edebiyatı, bilhassa o yıllarda uyanmaya başlayan Millî Edebiyat akımı üzerinde olumlu etkiler gösterdiğini belirtmek gerekir. Bu tenkit çalışmalarının tabii bir uzantısı gibi kabul edilmesi gereken fikir ve edebiyat tartışmaları da dergilerde Fecr-i Âtî topluluğunun bazı taraflarını yansıtmıştır. Devrin dergilerinden *Servet-i Fünûn*, *Resimli Kitap* ve *Rübâb*'da Fecr-i Âtî yazarlarının bazan kendi aralarında, bazan başka yazarlarla zaman zaman sertleşen tartışmaları olmuştur. Bunlardan bir kısmı, topluluğun sloganı olan "şahsî"likle yakından ilgili sanat-ahlâk, sanat-toplum ilişkileri gibi konularda cereyan etmiştir. Önemli polemiklerden biri de Ahmed Hâşim, Mehmed Fuad, Hamdullah Suphi ve Yakup Kadri gibi Edebiyat-ı Cedîde'ye karşı çıkanlarla Ali Canip ve eski bir Edebiyat-ı Cedîde mensubu olan Celâl Sâhîr arasında geçen tartışmadır.

Topluluğun dil konusunda açık bir tavır olmamakla beraber şiir ve nesirde kullandıkları kelime kadrosu, terkipler, hatta sentaks Edebiyat-ı Cedîde'ninkilerden pek farklı değildir. Halbuki o yıllarda dilin sadeleşmesi meselesi oldukça yaygın bir polemik haline gelmiştir. Fecr-i Âtî mensuplarının ise bu konuya genellikle ilgisiz kaldıkları görülmektedir. Yalnız dil tartışmalarının başlangıcında Mehmed Fuad ve Şehabeddin Süleyman bir edebiyat dilinin önemi ve gereği açısından "Yeni lisan" hareketine karşı çıkmışlar, buna mukabil eski Edebiyat-ı Cedîdeciler'den Celâl Sâhîr hareketin taraftarı olmuştur.

Bütün bu dağınık görünüşüne, mensuplarının belli fikirler etrafında toplanmayışına, hatta topluluk olarak fazla ve-

rimli olmamasına ve kısa ömrüne karşılık Fecr-i Âtî grubu, II. Meşrutiyet devrinin siyasî kargaşası içinde sanat ve edebiyat adına güçlü bir hamle sayılmaktadır. Topluluğun kalabalık kadrosu, beyannâmeleri, kurulamamış da olsa Batı'daki örnekleri gibi bir sanat derneği olma teşebbüsleri en azından pek çok aydının gözünü edebiyat alanına çevirmiştir. Yazarlarının çoğunun daha sonraki yıllarda farklı yollar tutmuş olmasını da topluluğun aleyhine değerlendirmek doğru değildir. Bunlardan hemen tamamına yakın sayıda yazar Türk edebiyatı tarihinde az veya çok önemli bir yer almıştır. Başta, toplulukla en az ilgilenen ve en önce kopan Ahmed Hâşim olmak üzere Mehmed Behçet, Tahsin Nâhid, Şehabeddin Süleyman ve Müfid Râtib Fecr-i Âtî'nin sanatın şahsî ve muhterem oluşu prensibine genellikle uygun çalışmalar yapmışlar ve başka bir edebî akıma girmemişlerdir. Esasen son üç yazar Cumhuriyet'ten önce ölmüştür. Topluluğun dağılmasından sonra bir kısmı savaş yıllarında, bir kısmı Cumhuriyet'ten sonra olmak üzere pek çoğu Millî Edebiyat hareketine katılmış, katılmayanlar da dilde sadeleşme akımına değişik nisbetlerde ayak uydurmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Habib (Sevük), *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1340/1924, s. 574-583; Ağâh Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri*, İstanbul 1938, s. 282-290; Hasan Ali Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, Ankara 1957, s. 44-75; Rifat Necdet Evrimir, *Fecr-i Âtî Şairleri: Emin Büldend*, İstanbul 1958, s. 12-18; a.m.f., *Fecr-i Âtî Şairleri: Mehmet Behçet ve Tahsin Nâhid*, İstanbul 1961, s. 6-17, 51-54; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara 1969, tür.yer.; Banarlı, *RTET*, II, 1092-1098; Hayriye Topçuoğlu (Kabadayı), *Fecr-i Âtî Topluluğunun Dil ve Edebiyat Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 1987), AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi; Nazım H. Polat, *Şahabeddin Süleyman*, Ankara 1987, s. 33-37; a.m.f., "Yeni Nesil Tarafından Rübâb Mecmuasında Fecr-i Âtiye Karşı Yürütülen Mücadele", *TDA*, sy. 19 (1982), s. 138-153; Akyüz, *Modern Türk Edebiyatı*, s. 148-163; Orhan Okay, "Yirminci Asırda Türk Edebiyatı", *Büyük Türk Klâsikleri*, X, 231-233; a.m.f., "Yirminci Yüzyılın Başından Cumhuriyete Yeni Türk Şiiri", *TDL*, sy. 481-482 (1992), s. 286-312; Reşad Feyzi, "Fecr-i Âtî Nasıl Bir Teşekkülüdür?", *SF*, nr. 1775-1789, Ağustos - Kasım 1930; Cahide Başol, "Fecr-i Âtî", a.e., nr. 2343-2352, Temmuz-Ekim 1941; Hikmet Dizdaroğlu, "Fecr-i Âtî Topluluğu", *Ulusal Kültür*, sy. 5, Ankara 1979, s. 78-120; "Fecr-i Âtî", *TA*, XVI, 191-192; Konur Ertop, "Fecr-i Âtî Edebiyatı", *ML*, IV, 556-558; Zeynep Kerman, "Fecr-i Âtî", *TDEA*, III, 172-174.

M. ORHAN OKAY

FECR SÜRESİ

(سورة الفجر)

Kur'an-ı Kerim'in
seksen dokuzuncu süresi.

Mekke döneminin ilk yıllarında, İslâm'ı kabul edenlere karşı zulmün başladığı sırada (Mevdûdî, VII, 107) Leyl süresinin ardından ve muhtemelen Habeşistan'a yapılan birinci hicretten önce nâzil olmuştur. İlk devirde nâzil olan sûreler arasında onuncu sırada yer almaktadır. Ali b. Ebû Talha'dan sürenin Medenî olduğuna dair bir rivayet gelmişse de (Ebû Hayyân el-Endelûsî, VIII, 466; Âlûsî, XXX, 119) üslûbu ve muhtevası bakımından diğer Mekki sûrelerle büyük bir benzerlik gösterdiği açıktır. Âyet sayısı otuz olup fasılası (ا،ب،ت،د،ر،م،ن،ي) harfleridir.

Sûre ismini başındaki "fecd" kelimesinden alır. "Şafak sökmesi, tan yerinin ağarması" veya "şafak vakti, tan yeri" anlamına gelen fecre yemin ile başlayan sûreye "Ve'l-Fecri" sûresi de denilir ve Mushaf'taki tertibe göre "Ve'l-Leyl", "Ve'd-Duhâ" gibi belli vakitlere yeminle başlayan sûrelerin önünde yer alır.

Sürenin ilk dört âyetinde sırasıyla fecre, on geceye, çift ve tek olana ve her şeyi örten geceye yemin edilir (âyet 1-4). Fecrin kurban bayramı sabahı, on gecenin de zilhicce ayının ilk on gecesi olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi fecri ilk vahiy geldiği Kadir gecesinin fecri, on geceyi de ramazan ayının son on gecesi olarak kabul edenler de vardır. Bu on gecenin muharrem ayının ilk on gecesi olduğu da ileri sürülmüştür (Taberî, XV, 168-169). Kur'an sûrelerinin yirmi üç yılda peyderpey indiği, İslâm dininin gelişme aşamalarının buna paralel olarak gerçekleştiği göz önünde bulundurulunca üzerine yemin edilerek dikkat çekilen fecrin ilk vahiyle ilgili fecir olduğu görüşü ağır basmaktadır. Bununla beraber buradaki fecirle her günün fecir vaktine dikkat çekildiği düşünülmüş, bazı müfessirlerce sabah namazının önemine işaret edildiği de ileri sürülmüştür. Çünkü İsrâ sûresinde sabah namazı "kur'anû'l-fecr" (fecir vaktindeki okuyuş [17/78]) olarak nitelendirilmiştir.

Sürenin konusunu, genellikle Mekki sûrelerde görüldüğü üzere iman ve sâlih amel yolunu terkedenlerin dünya ve âhirette karşılaşacakları kötü âkibetle iman ehlinin her iki cihanda erişeceği mutluluk hakkındaki açıklamalar oluşturmaktadır. Leyl süresinin ardından nâ-

zil olmasının da gösterdiği gibi müslümanların üzerine karanlık bir gece gibi çöken müşrik baskısı ilelebet sürüp gitmeyecektir; çünkü ufukta ümit ışıkları belirmiş, İslâm'ın gelişme kaderiyle ilgili fecir baş göstermiştir. Küfrün ve zulmün sonunun yaklaşmakta olduğuna ardarda yapılan yeminlerle dikkat çekildikten ve akli erenler için bundan daha etkili yemin olamayacağı da vurgulandıktan sonra (âyet 5) Âd ve Semüd kavimlerinin ve firavunun inananlara yaptıkları zulümler sebebiyle nasıl helâk oldukları anlatılır. Güçlerine güvenip iman ehline baskı uygulayan bu zalimlerin üstüne inen kamçılar gibi felâket üstüne felâkete uğratarak helâk edildikleri birer ibret tablosu şeklinde gözler önüne serilir. Geçmiş kavimlerden verilen bu örnekler gerek Mekke müşriklerine gerekse onların yolunda olanlara bir uyarı niteliği taşır. Burada Allah'ın olup biten her şeyi gördüğünü ve gözetlediğini vurgulayan âyetle sürenin birinci bölümü sona erer (âyet 14). Bu uyarıların ardından insanoğlunun zaafılarını dile getiren âyetlere yer verilir ki bu zaafılar toplumları kötü âkibetlere sürükleyen sebeplerdir ve insanın bencilliğinden kaynaklanır. Bencillik de yüce yaratana karşı güven eksikliği şeklinde kendini gösterir. Rabbi insanoğlunu denemek için ona bol bol rızık verecek olsa hemen sevinir ve bunu O'nun bir ikramı kabul eder. Fakat rızık biraz daraldığında hemen rabbi tarafından kakra uğradığını söylemeye yeltenir ve sızlanmaya başlar. Halbuki o bolluk zamanında da yetimlere ve kimsesizlere kollayıp gözetmez, bunun için ön ayak olmaz, mirası helâl haram demeden yer, mala mülke karşı aşırı düşkünlük gösterir (âyet 15-20). Azgınlık ve taşkınlıkları sebebiyle helâk edilen kavimleri haber veren âyetlerin ardından varlıklı kesimin

bencilliğini ve mal hırsını dile getiren âyetlere yer verilmesi, aslında bu zaafıların toplumlar için birer çöküş sebebi olduğunu vurgulamak içindir. Toplum düzeninin bozulmasına bir işaret olmak üzere bunun ardından yeryüzünün parça parça olup dağılacağını ve kıyamet gününün kesin olduğunu bildiren âyetler gelir (âyet 21-30). O gün herkesin Allah huzurunda hesaba çekileceği ve cehennemnin bütün dehşetiyle ortaya çıkacağı, inkârcı azgınlara pişman olacağı, fakat son pişmanlığın fayda vermeyeceği bildirilir. O gün kimsenin kimseden yardım göremeyeceği ve hiç kimsenin bir başkasını yerine cezalandırmayacağı vurgulandıktan sonra süre, nefsanî hırslarına gem vurup gönül rızası ve teslimiyetle rabbin emirlerine itaat edenlerin kendileri gibi iyilerin arasına katılacaklarını ve cennete gireceklerini müjdeleyen âyetle sona erer.

Fecr süresinin faziletine dair Übey b. Kâ'b'dan rivayet edilen ve bazı tefsir kitaplarında yer alan (meselâ bk. Zemahşerî, IV, 254; Beyzâvî, II, 604), "Kim Fecr süresini söz konusu on gecede okursa affedilir; kim onu diğer günlerde okursa kıyamette kendisi için bir nur olur" meâlindeki hadisin mevzû olduğu kabul edilmiştir (İbnü'l-Cevzî, I, 239-241; Zerkeşî, I, 432).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fcr" md.; Tirmizî, "Tefsir", 89; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1405/1984, XV, 168-169; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), IV, 249-254; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine 1386/1966, I, 239-242; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, İstanbul 1314, II, 604; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtil* [baskı yeri yok], 1403/1983 (Dârü'l-Fikr), VIII, 466; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 432; İbn Hacer, *el-Kâfi's-şâf* (Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut) içinde), IV, 184; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), I, 29, 31, 40; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ân*, XXX, 119; Mevdüdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (trc. Muhammed Han Kaya'nı v.dğr.), İstanbul 1990, VII, 107.

EMİN IŞIK

FEDÂİHU'1-BÂTİNİYYE

(فضائح الباطنية)

Bâtıniyye gruplarının görüşlerini reddetmek amacıyla Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından kaleme alınan eser.

V. (XI.) yüzyılda Bâtıniler bir taraftan Fâtımî Devleti'nin siyasi gücü, diğer taraftan kurdukları terör teşkilâtlarının faaliyetleri sayesinde özellikle Abbâsî hilâfetinin sınırları içinde baskılarını hissedilir derecede arttırmışlardı. Halife el-Müstazhir - Billâh (1094-1118), bu tür boz-

guncu faaliyetlere karşı sürdürülen siyasi mücadeleleri ilmî bakımdan da desteklemek ve Abbâsî halifesinin meşrû olmadığı tarzındaki yoğun Bâtınî propagandasını tesirsiz hale getirmek için Gazzâlî'den konuyla ilgili bir eser yazmasını istedi. Halifenin isteğini kabul eden Gazzâlî eserinin adını bu sebeple *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye ve fezâ'ilü'l-Müstazhiriyye* olarak belirlediğini kitabının mukaddimesinde kaydeder (s. 3-5). Kitap bazı kaynaklarda *el-Müstazhiri* şeklinde de geçmektedir (Abdurrahman Bedevî, s. 82). Gazzâlî'nin bu eserini siyasi otoritenin baskıları sonucu telif ettiği yönünde Bâtınî yazarlarca ileri sürülen iddianın (*Dâmiğu'l-bâtu*, nâşirin mukaddimesi, I, 17) gerçeğe ilgisi yoktur. Nitekim müellif, birçok âlim arasından bu iş için kendisinin seçilmesinden şeref duyduğunu belirtir (s. 4; ayrıca bk. Watt, s. 62).

Eser bir mukaddime ile on babdan meydana gelir. Birinci babda kitapta uygulayacağı metodu açıklayan Gazzâlî, ikinci babda fırka mensuplarının çeşitli zamanlarda Bâtıniyye, Karâmita, İsmâiliyye gibi on kadar isimle anılmalarının sebeplerini anlatır ve bir mezhep olarak kuruluş amaçlarının İslâm varlığını ortadan kaldırmaktan ibaret olduğunu açıklar. Bâtıniler'in, kendi ideolojilerini benimsetmek amacıyla kullandıkları taktikleri (hiyel) dokuz noktada özetleyen müellif, bu akımın bütün sakatlıklarına rağmen yayılma şansı bulmasının sebeplerini üçüncü babda inceler ve dördüncü babda fırkanın temel görüşlerine geçer. Gazzâlî burada Bâtıniler'in ilâhiyyât konusunda bazan akıl ve nefis adı da verilen "sâbık" ve "tâli" diye iki ilâh kabul ettiklerini, peygamberi, kendisine tâli vasıtasıyla sâbıktan saf kutsî kuvvet intikal eden kimse olarak nitelediklerini belirtir. Her asırda kendisine başvurulacak mâsum bir imamın gerekli olduğu şeklindeki Bâtınî imâmet düşüncesini anlatır. Ardından fırka mensuplarının kıyameti, peygamberden sonra onun şeriatını nesheden altıncı imamın zuhuru olarak te'vil edip bütün müslümanlarca benimsenen âhîret hallerini inkâr ettiklerini nakleder. İmamın belirttiklerinin dışında kalan dinî emir ve yasakların tamamen mânâsız olduğuna inandıklarını açıkladıktan sonra Bâtıniler'in mutlak ibâha görüşünü benimsediklerini kaydeder. Beşinci bab, Bâtıniler'in nasların zâhirine getirdikleri te'villere dair örneklerle ve bunların reddiyle ilgilidir. Altıncı babda, bilgi edinmenin akıl yoluyla değil mâsum imamın öğretmesiyle mümkün

Fecr süresinin nesih hattıyla yazılmış ilk âyetleri